

**ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ:
ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΝ
ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΣΤΗΝ
ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ**

**METAPHORICAL SYMBOLIC NARRATIVES: A
PSYCHOANALYTIC APPROACH TO FAIRY TALES AND
THE USE OF CHILDREN'S STORIES IN
PSYCHOTHERAPY AND SPECIAL EDUCATION**

Ηλίας Ε. Κουρκούτας
Καθηγητής ΠΤΔΕ
Πανεπιστήμιο Κρήτης
eliaskourk@uoc.gr

Περίληψη

Στη συγκεκριμένη εργασία αναφέρεται ο πολυδιάστατος ρόλος στην ανάπτυξη της αναπαραστατικής λειτουργίας στην παιδική ηλικία που χαρακτηρίζει τα παραδοσιακά παραμύθια/ιστορίες μέσα από τις οποίες αναδύονται, σύμφωνα με ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, πρότυπα σχέσεων και προβληματικές που συνδέονται με βασικές ορίζουσες της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης. Στη συνέχεια, γίνονται θεωρητικές αναφορές αναφορικά με τα κύρια «μοτίβα» των παραμυθιών, καθώς και τη διαδικασία αφήγησης ως ψυχοκοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο, το οποίο επιτρέπει την επεξεργασία αναπτυξιακών προκλήσεων και ασυνείδητων ενδο-/διαπροσωπικών ζητημάτων που συνδέονται με τη ζωή του παιδιού. Συζητείται, επιπλέον, η χρήση, στο πλαίσιο του σχολικού συστήματος, αυτής της προσέγγισης, σε συνδυασμό με άλλες βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές/ψυχοθεραπευτικές στρατηγικές, με στόχο την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας και ένταξης παιδιών με δυσκολίες/διαταραχές. Ένα καίριο ερώτημα για τους ερευνητές είναι η θέση των παραδοσιακών, καθώς και των σύγχρονων παραμυθιών στην εποχή της κυριαρχίας της εικόνας και των παιγνιδιών που προάγουν μια μονοδιάστατη αντίληψη της ενδοπροσωπικής/κοινωνικής πραγματικότητας, με έμφαση στην έντονη δράση και την αισθητηριακή υπερδιέγερση.

Λέξεις κλειδιά

Παραδοσιακά παραμύθια, Αναπαραστατική λειτουργία, Ψυχοθεραπευτικές στρατηγικές, Ψυχική ανθεκτικότητα.

Abstract

This paper explores the multifaceted impact of traditional fairy tales and stories on children's development from a psychoanalytical perspective. It delves into the symbolic, metaphoric, and representational capacities these tales nurture in children. The study also examines intra- and interpersonal, as well as family dynamics, associated with key factors influencing children's psychosocial development, drawing from the content of fairy tales. Additionally, the paper discusses the storytelling process as a psychosocial and cultural phenomenon. It emphasizes how this process aids in the handling of developmental challenges and unconscious intra-/interpersonal/family issues that are pertinent to a child's life. The discussion extends to contemporary times; incorporating data that illustrates how integrating traditional fairy tales into educational contexts, alongside other experiential psychopedagogical and psychotherapeutic strategies, can enhance resilience and psychosocial inclusion for children facing various difficulties and disorders. In summary the paper explores the rich dimensions of traditional fairy tales, considering their impact on children's development, their relevance in contemporary educational settings, and their place in a digital era characterized by virtual reality and intense sensory experiences.

Key words

Traditional fairy tales, Representational function, Psychotherapeutic strategies, Mental resilience.

0. Εισαγωγή: ένας κόσμος συμβόλων και εσωτερικών αφηγημάτων

Τα παιδιά εμβαπτίζονται από την γέννηση τους σε ένα κόσμο κοινωνικών συμβόλων (Henry Wallon), συναισθημάτων, φαντασιώσεων και ποικίλων μορφών σύνδεσης και επικοινωνίας με τους ενήλικους. Παράλληλα αναπτύσσουν σταδιακά μηχανισμούς νηματοδότησης αυτών που συμβαίνουν γύρω τους, εκφραζόμενα με πολυδιάστατους παιγνιώδεις σωματικούς ή λεκτικούς τρόπους και με βάση τις αναπτυξιακές τους ανάγκες¹.

Με τον τρόπο αυτό εντάσσονται δυναμικά στην ιστορία των οικογενειακών βιωμάτων και αλληλεπιδράσεων με τον κοινωνικό άλλο. Μεταμορφώνονται απο «νευροφυσιολογικά», σε ψυχοκοινωνικά όντα με διαπροσωπικές εμπειρίες παρόν, παρελθόν και μέλλον, με ικανότητες νόησης και συναισθηματικής επικοινωνίας που αντανακλώνται με ποικίλους τρόπους: από εσωτερικούς μονολόγους σκέψης μέχρι αναπαραστάσεις μέσω τέχνης και συμβολικών/μεταφορικών τρόπων αφήγησης και έκφρασης.

1. Ιστορίες, παραμύθια, προσωπικά νοήματα και κοινωνικά πλαίσια

Τα παραμύθια και οι ιστορίες που διηγούμαστε, δομημένες ή όχι, υπαρκτές ή φανταστικές, αναπαριστούν και εκφράζουν μέσα από ένα ασύλληπτο, συχνά, παράδοξο κόσμο συμβόλων και μεταφορικών ενσαρκώσεων, τα μεγάλα και μικρά τραύματα, τις απώλειες, τους θανάτους, τις καθημερινές ματαιώσεις και αποτυχίες, τους θριάμβους και τις επιτυχίες, αλλά και τις προσδοκίες και επιθυμίες του παιδιού και του περιβάλλοντος.

Η διήγηση ιστοριών, παραμυθιών και μύθων σε παλαιότερα κοινωνικά πλαίσια θεωρείται ότι διευκόλυνε τα άτομα και τις κοινότητες να επικοινωνούν μεταξύ τους, να διατηρούν την ατομική και συλλογική μνήμη, από γενιά σε γενιά, να οικοδομούν ως ένα βαθμό, μέσα από αυτή τη διαδικασία, τη συμβολική συλλογική τους ταυτότητα, ενώ συγχρόνως η αφήγηση κατείχε και μια μυητική αποστολή (initiation) και λειτουργία (Eliade, 1998). Τα παραμύθια, επομένως, οι οικογενειακές ιστορίες και παραδοσιακά και οι μύθοι «κληρονομούνται» στα παιδιά με τη γέννηση τους.

Οι μεταφορικές ή κυριολεκτικές εκδοχές αυτών των ιστοριών ενεργοποιούν ποικίλες ψυχικές διεργασίες/ μηχανισμούς στο νεαρό άτομο: την ικανότητα να *σκέπτεται*, την ικανότητα να κατανοεί την πραγματικότητα των άλλων, να αναπτύσσει τρόπους ταύτισης και σύνδεσης μαζί τους, να εξοικειώνεται με δύσκολες ή απρόοπτες κοινωνικές πραγματικότητες /γεγονότα, να μυείται στη συγκινησιακή φόρτιση/αλληλεπίδραση με το να φαντάζεται και να νιώθει μέσα από τις λέξεις τα συναισθήματα των ηρώων (παράλληλα και του ατόμου που αφηγείται), τα φανερά ή κρυφά μηνύματα των ιστοριών.

Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του πατέρα που διηγούνταν την ιστορία του *σκύλου που κατάπιε μια ομπρέλα και όταν έπιασε βροχή αυτή άνοιξε και ο σκύλος πέθανε* (Tisseron, 2012). Αυτή η ιστορία προκαλούσε μεγάλη συγκινησιακή φόρτιση στον πατέρα, όταν την διηγούταν στον γιο του. Ο ίδιος είχε χάσει τη μητέρα του κατά τη διάρκεια της δικιάς του γέννησης. Ο γιος αντιλαμβανόταν αυτή την ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση που προκαλούσε στον πατέρα του η ιστορία και αποζητούσε συνεχώς να την ακούει. Αργότερα ανακάλυψε ότι η γιαγιά του είχε πεθάνει στη γέννα του πατέρα του, στον οποίο δεν είχε ειπωθεί ποτέ ξεκάθαρα η αλήθεια για τις συνθήκες του θανάτου της. Αυτή η ιστορία ήταν η αφορμή μέσα και από την ψυχοθεραπεία του γιου, πατέρας και γιος σε μεγάλη ηλικία να μιλήσουν για αυτό το τραυματικό γεγονός που ανακινούσε εκείνο το παραμύθι.

Τα παραμύθια, επομένως, «είμαστε εμείς», ένα ψυχικό παζλ φτιαγμένο από κομμάτια ιστοριών πραγματικών ή φανταστικών, από την ατομική και οικογενειακή ιστορία. Η αφήγηση, η λογοτεχνία, η ποίηση, το θέατρο, ο κινηματογράφος μας συνεπαίρνουν γιατί μεταφέρουν τα «φανερά» και συχνά αγνοημένα μυστικά ή σημαντικά γεγονότα (Habermas, 2019). Αναζητούμε να μάθουμε και να ακούσουμε τις «κρυφές» ιστορίες των άλλων και μέσα από αυτές και τη δικιά μας ιστορία.

Στα παραμύθια και στις δραματοποιημένες ιστορίες, εν ολίγοις, αναγνωρίζουμε ή συμπληρώνουμε κομμάτια του εσωτερικού μας παζλ: συνειδητά ή ασυνείδητα, ταυτιζόμαστε με πρόσωπα και καταστάσεις στις οποίες προσπαθούμε να αναγνωρίσουμε τον εαυτό μας, να επιβεβαιώσουμε τον εαυτό μας ή να καταλάβουμε την άρρητη αλήθεια και τα μυστικά που κρύβει ο περίγυρος, συγκροτώντας παράλληλα και συμπληρώνοντας την ταυτότητα μας, ως παιδιά και ενήλικες.

Ένα στοιχείο που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε όταν σχεδιάζουμε παιδαγωγικές πολιτικές στις πρώιμες αναπτυξιακές φάσεις, στις οποίες το παιχνίδι, η κίνηση, το σώμα (ψυχοσωματική λειτουργία και ανάπτυξη), η μη λεκτική και λεκτική (αφήγηση, δραματοποίηση) επικοινωνία δεν έχουν ουσιαστικό ρόλο. Τα παραμύθια ως απόσταγμα αιώνων λαϊκής σοφίας και εμπειριών και η «γνήσια» παιδική λογοτεχνία, παρά τις έντονες αλλαγές, έχουν κεντρικό ρόλο στην ψυχοπαιδαγωγική, στο μέτρο που χρειαζόμαστε μια κοινωνία και σχολεία με υψηλή συναισθηματική και κοινωνική νοημοσύνη.

2. Τρόποι προσέγγισης και ανάλυσης των παραμυθιών ιστοριών

Οι προσεγγίσεις που συνήθως ακολουθούνται όσον αφορά στη μελέτη της δομής, του περιεχομένου και της λειτουργίας των παραμυθιών είναι οι ακόλουθες: (α) η κοινωνιολογική-ανθρωπολογική προσέγγιση, με εστίαση στην ανάδειξη των πολιτισμικών στοιχείων και συμβόλων των παραμυθιών και στη σχέση αυτών με τις κοινωνικοποιητικές διεργασίες, καθώς και στην ανάλυση των ψυχολογικών παραμέτρων (συμβολισμών) των ηρώων (Govier, 2012, Hammel, 2019), (β) Η ψυχολογική προσέγγιση, με εστίαση στην ανάλυση του χαρακτήρα και στα πρότυπα συμπεριφοράς των ηρώων, όπως αναδεικνύονται μέσα από τη δράση τους (Bettelheim, 1976, Diel, 2002a, Hohr, 2000), (γ) η ψυχαναλυτική-ψυχοδυναμική προσέγγιση, με εστίαση στην ανάλυση των δυναμικών /μοντέλων συνδιαλλαγής μεταξύ των ηρώων και στη σχέση αυτών με βασικά αναπτυξιακά-υπαρξιακά ζητήματα της παιδικής ηλικίας, με βάση τη ψυχαναλυτική θεωρία (Armstrong, 2013, Bettelheim, 1976, Govier, 2012, Diel, 2002a).

Από τις παλαιότερες ψυχαναλυτικού τύπου προσεγγίσεις, αυτή του Καρλ Γιούνγκ (1991) κινείται στο επίπεδο της ερμηνείας στοιχείων των παραμυθιών και των μύθων, ως συμβόλων που συνδέονται με παγκόσμια ανθρωπολογικά και ψυχικά αρχέτυπα, τα οποία εδράζονται στο συλλογικό ασυνείδητο. Σε αυτά, άλλωστε, θεωρεί ότι οφείλεται και η γοητεία των παραμυθιών και των μύθων, καθώς και η επιβίωσή τους στο σύγχρονο κόσμο (Diel, 2002a).

Η πλειονότητα των ψυχολογικών προσεγγίσεων λειτουργεί, σε μια «ερμηνευτική» προοπτική, σύμφωνα με την οποία οι πράξεις και οι χαρακτήρες των ηρώων διερευνώνται με βάση ψυχολογικά κριτήρια που προκύπτουν από την αναπτυξιακή πραγματικότητα (Diel, 2002a). Άλλες μελέτες εστιάζουν στη σύνδεση χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του συγγραφέα με το έργο τους, καθώς και στην ανάλυση συγκεκριμένων έργων τέχνης (π.χ.

πίνακες, γλυπτά, λογοτεχνία) ως έκφραση μιας συγκεκριμένης ψυχοπαθολογικής κατάστασης (π.χ. ψύχωσης, κατάθλιψη). Σε άλλες περιπτώσεις, η ανάλυση στοχεύει στην αποκωδικοποίηση των συμβολικών μηνυμάτων που θεωρείται ότι μεταφέρει ο χαρακτήρας του ήρωα, οι πράξεις του και γενικότερα η ιστορία (Diel, 2002b).

Ένα καταπληκτικό παράδειγμα που αφορά το πώς ένας λογοτέχνης αναπαριστά μέσα από τη δημιουργία παραμυθιών και τους φανερούς ή κρυφούς συμβολισμούς της ίδιας τους προσωπικής ιστορίας, με τα οικογενειακά και ατομικά τραύματα, τις ματαιώσεις, τις προσδοκίες και επιθυμίες ή τα οικογενειακά δυναμικά είναι η ιστορία του συγγραφέα του *Peter Pan*, J.M. Barrie. Η εβραία γαλλίδα –ουγγρικής καταγωγής– ψυχαναλύτρια Kathleen Kelley-Laine (2005), με ένα συγκλονιστικό και συγχρόνως εμβριθή τρόπο, αναλύει την ιστορία του *Peter Pan* και τους συμβολισμούς της για τα «θλιμμένα παιδιά» που θέλουν να παραμείνουν αιώνια παιδιά, καθηλωμένα σε μια άχρονη αν-ιστορική πραγματικότητα, χωρίς οικογένεια, δεσμεύσεις και συναισθηματικές εμπλοκές. Παράλληλα, και η ίδια συνδέει τη δική της τραγική ιστορία και περιπέτεια ως γόνος εβραϊκής οικογένειας την περίοδο του ναζισμού.

3. Μύθοι, παραμύθια και ψυχαναλυτική προσέγγιση

Η ανάλυση των μύθων και η σύνδεση των θεματικών τους με βασικές προβληματικές της Η ανθρωπίνης λειτουργίας και της ψυχολογικής ανάπτυξης αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο της ψυχαναλυτικής προσέγγισης. Αναπόφευκτα, η η ερμηνεία τους στηρίζεται αποκλειστικά σε ένα υποκειμενικό σύστημα θέσεων, το οποίο εμπνέεται από μια συγκεκριμένη θεωρία και την αντίστοιχη κλινική πράξη.

Η νομομοποίηση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης στηρίζεται στην πεποίθηση ότι στο έργο τέχνης και ειδικότερα στο διαχρονικό έργο τέχνης αναπαρίστανται βασικά ανθρώπινα υπαρξιακά διλήμματα, ατομικά και διαπροσωπικά δυναμικά, ενδο- και διαπροσωπικές αντιφάσεις/συγκρούσεις, αναπτυξιακές ματαιώσεις και προβληματικές κοινές σε όλες τις κοινωνίες. Οι εν λόγω προβληματικές συνδέονται με τα αδιέξοδα ή τις εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις που θεωρείται ότι βιώνει ο άνθρωπος στη διάρκεια της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξής του, στο πλαίσιο των σχέσεων με τα κύρια πρόσωπα αναφοράς, όπως οι γονεϊκές μορφές και η κοινότητα.

Πέρα από τις κλασικές αναλύσεις της *οιδιπόδειας* προβληματικής, όπως αυτή διαγράφεται μέσα από τους αρχαίους ελληνικούς μύθους, πλήθος άλλων προσεγγίσεων εστιάζονται στα ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά των ηρώων και στη σύνδεσή τους με την κλινική ψυχοπαθολογία (π.χ. καταθλιπτική ναρκισσιστική προσωπικότητα του Προμηθέα, σύμφωνα με την Α. Ποταμιάνου, ή ψυχωτική προσωπικότητα της Ιούς, σύμφωνα με τον Racamier, ή του αυτισμού στα παραμύθια της *Ωραίας Κοιμωμένης* και της *Χιονάτης*), καθώς και στην παθολογία των οικογενειακών σχέσεων (π.χ. Προμηθέας- Δίας) που δημιουργούν εμπόδια στην ολοκλήρωση συγκεκριμένων αναπτυξιακών φάσεων (π.χ. διαδικασία αποχωρισμού-εξατομίκευσης και αναγνώρισης της αυτονομίας των παιδιών/κληρονόμων απο την κυριαρχία και εξουσία των γεννητόρων) (Kourkoutas, 1995).

Τα παραμύθια, στη ψυχαναλυτική οπτική, λειτουργούν με βάση τις αρχές και τους μηχανισμούς του ονείρου, όπως η *συμπύκνωση* και η *μετάθεση* (Von Franz, 1973). Διαφορετικά πρόσωπα στο παραμύθι μπορεί να εκφράζουν διαφορετικές πλευρές (*καλές και κακές*) του ίδιου ή διαφορετικών προσώπων (*μητριά-μητέρα, λύκος-γιαγιά, γάτος-αφεντικό, πατέρας/εραστής-τέρας*). Η ύπαρξη δύο αδελφών, η μια με «αγνό χαρακτήρα» και η άλλη γεμάτη «αντιζηλίες και φθονερά αισθήματα», από τις συνηθισμένες θεματικές των παραμυθιών, παραπέμπει σε υπαρκτή οικογενειακή και ψυχική πραγματικότητα, στις δύο αντιθετικές πλευρές του χαρακτήρα/βιώματος του παιδιού. Η ύπαρξη μέσα τους ενός καλού και κακού εαυτού αποτελεί συνηθισμένο βίωμα για τα περισσότερα παιδιά, οι γονείς και η κοινωνία, όμως, απαιτούν την εξάλειψη του «κακού εαυτού».

Τα παραμύθια λειτουργούν σε έναν «ενδιάμεσο» χώρο μεταξύ φανταστικού και πραγματικού (*réel*), εφόσον οι ιστορίες εκφράζονται μέσα από τη γλώσσα στο επίπεδο των μεταφορών και των συμβολικών αναπαραστάσεων και όχι στο επίπεδο της πραγματικής δράσης (Chouvier, 2002).

Το στοιχείο αυτό άλλωστε είναι που τα γοητεύει και τα έλκει σε αυτές τις ιστορίες, εφόσον με αυτό τον τρόπο παραβιάζουν φαντασιωτικά –και άρα νόμιμα– τα όρια και τους περιορισμούς που τους επιβάλλει η πραγματικότητα των ενηλίκων (von Franz, 1970).

4. Τα παραμύθια, φορείς αναπαράστασης συμβολοποίησης της εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας

Πέρα από την ίδια τη δράση και το δραματικό στοιχείο που έλκουν και συγκινούν τα παιδιά, το μεγαλείο και η χρησιμότητα των παραμυθιών συνίσταται στο γεγονός ότι αυτά αναγνωρίζουν και απαντούν σε βασικές αναπτυξιακές/διαπροσωπικές ανάγκες, καθώς και σε επιμέρους επιθυμίες, συναισθήματα και παρορμήσεις (επιθετικότητα, θυμός, οργή, σεξουαλική περιέργεια, κ.λπ.) που συχνά δεν επιτρέπεται να εκδηλώνονται στην καθημερινότητα. Τα παραμύθια απαντούν σε όλα αυτά με έναν έμμεσο, μεταμφιεσμένο και συμβολικό τρόπο, που ανταποκρίνεται στο γνωστικό και ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο των παιδιών, χωρίς να διαταράσσουν την αίσθηση της πραγματικότητας και τη σχέση με το περιβάλλον (Bettelheim, 1999).

Η ταύτιση του παιδιού με τους διαφορετικούς και πολυπληθείς ήρωες των παραμυθιών, καθώς και τις περίπλοκες καταστάσεις που αυτοί ζουν θεωρείται ότι λειτουργεί καθαρτικά και κατευναστικά, στο μέτρο που το παιδί αναγνωρίζει ότι οι ιστορίες δεν είναι αληθινές, αλλά επιθυμεί και τις βιώνει ως πραγματικές (Hammel, 2019).

Το παιδί ανακαλύπτει στα παραμύθια όλα αυτά τα αρνητικά και σκοτεινά σημεία (του εαυτού και της ζωής του), τα οποία στην πραγματικότητα δεν γίνονται αποδεκτά και αναγκάζεται να τα απωθεί στις συνδιαλλαγές του με τους άλλους. Τα παιδιά έχουν ανάγκη και τα αρνητικά πρότυπα, που ξεφεύγουν από τους «νόμους» και τους ηθικούς περιορισμούς της πραγματικότητας των γονέων (Bettelheim, 1999). Μέσα από αυτή την ταυτισιακή διεργασία με τους

αρνητικούς ήρωες, τα παιδιά καταφέρνουν να μεταβολίσουν ως ένα βαθμό τις αρνητικές τους φαντασιώσεις, εφόσον η αφήγηση γίνεται σε κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και δεκτικότητας (Hammel, 2019). Η χρησιμότητα και ο πλούτος των παραμυθιών και γενικά των φανταστικών ιστοριών έγκειται στο γεγονός ότι χαρακτηρίζονται από μια μαγική/ φανταστική και υπερρεαλιστική δομή, επιτρέπουν στα παιδιά να βιώνουν στη φαντασία τους αυτό που τα ίδια επιθυμούν, ερμηνεύοντας τα δρώμενα με το δικό τους τρόπο και με βάση τις δικές τους φαντασιωτικές ή πραγματικές ανάγκες/επιθυμίες, χωρίς να υφίστανται τις συνέπειες της πραγματικότητας.

Τα παραμύθια δεν είναι απλώς κατασκευάσματα κάποιας άναρχης φαντασίας και δεν απευθύνονται αποκλειστικά στις μαγικές και ναρκισσιστικές επιθυμίες των παιδιών. Δεν στοχεύουν, εν ολίγοις, μόνο στη ναρκισσιστική ενίσχυση και έξαψη της παιδικής φαντασίας, αλλά και στην πραγμάτευση συγκεκριμένων πλευρών της παιδικής πραγματικότητας. Τα παιδιά υποσυνείδητα αντιλαμβάνονται τα μηνύματα των δημιουργών των παραμυθιών που ενσωματώνουν στις ιστορίες τη λαϊκή σοφία, καθώς και αθέατα στοιχεία της ψυχικής ζωής, και βιώνουν στο τέλος μια αναδόμηση του «φαντασιωτικού» τους, εφόσον πάντοτε τα παραμύθια περνούν ένα μήνυμα ζωής και καταλήγουν σε ένα τέλος που έχει λογική και είναι «ενσωματωμένο» στην ανθρώπινη κοινωνική πραγματικότητα (Bettelheim, 1999).

Παρά το γεγονός ότι πολλά παραμύθια έχουν έναν ηθικολογικό χαρακτήρα και παρά την αποκάθαρση που υπέστησαν κατά καιρούς, από ανήθικα στοιχεία και μη αποδεκτές («βρόμικες») λεπτομέρειες, τα λαϊκά παραμύθια, στην πλειονότητά τους, θεωρούνται ότι εκφράζουν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, περισσότερο τις σκοτεινές πλευρές της ύπαρξης και της ενδοψυχικής και ενορμητικής εμπειρίας (Bettelheim, 1999). Τα συγκεκριμένα στοιχεία-βιώματα της ψυχικής ζωής και της ανθρώπινης εμπειρίας συνήθως εξοστρακίζονται από τον προφορικό λόγο, εξαιτίας ηθικών-θρησκευτικών επιταγών και μιας κανονιστικής λογικής ελέγχου των «άλογων» ενορμήσεων και φαντασιώσεων, στο μέτρο που θεωρούνται «επικίνδυνα» για την κοινωνική-συλλογική συνοχή.

Στους θρησκευτικούς μύθους, η πραγματικότητα είναι μονοδιάστατη, το κακό δεν πρέπει να υφίσταται, ακυρώνεται, καταργείται, εξοβελίζεται από την ανθρώπινη εμπειρία και εάν υπάρχει, υπάρχει μόνο για να καταδικαστεί (Bettelheim, 1999). Τα παιδιά «πρέπει να μένουν πιστά και να αγαπούν τους γονείς», «να μη θυμώνουν μαζί τους, να μην τους μισούν».

Πρωθείται και επιβάλλεται μια εξιδανικευμένη εικόνα του κόσμου των παιδιών, σε αντίθεση με τα πραγματικά τους βιώματα, όπου βλέπουν τους γονείς τους να μετατρέπονται ξαφνικά από τρυφερές φιγούρες σε τρομακτικούς γίγαντες, ικανούς να τα κατασπαράξουν (όπως συμβαίνει με τη γιαγιά που μετατρέπεται σε λύκο στο παραμύθι της Κοκκίνοσκουφίτσας).

Τα «αμοραλιστικά» παραμύθια αναδεικνύουν τη σύνθετη και πολυδιάστατη ψυχική /κοινωνική πραγματικότητα, τονίζοντας τις εσωτερικές και εξωτερικές αντιφάσεις, τα αμφιθυμικά αρνητικά συναισθήματα: αναφέρουν πραγματικά πρόσωπα που έχουν μοχθηρά αισθήματα και τάσεις και δεν ρίχνονται στα βάραθρα: υπάρχει η αδελφική ζήλια ως κάτι

το αναμενόμενο (βλ. τις αδελφές της Σταχτοπούτας, τις αδελφές της Ωραιάς στο παραμύθι *Η Ωραία και το Τέρας*, όπως και σε πολλά άλλα όχι γνωστά), υπάρχει η πονηρία, η απάτη που πολλές φορές υπερισχύουν (βλ. π.χ. την επιτυχία του παπουτσωμένου γάτου), γονείς που εγκαταλείπουν τα παιδιά τους (βλ. την ιστορία του Κοντορεβιθούλη και πολλών άλλων παιδιών) κ.ο.κ. (von Franz, 1970).

Είναι αναμενόμενο να νιώθουν ζήλια, φθόνο, μοχθηρία, να είναι πονηρά, να έχουν τρελές επιθυμίες, να βιώνουν άγχη και φοβίες εγκατάλειψης, να τρέφουν αισθήματα παντοδυναμίας, να θέλουν να υπερισχύσουν των γονέων τους, χωρίς να επικρίνονται και χωρίς να τιμωρούνται (Dwivedi, 1997, Mendoza & Bradley, 2021).

Η λαϊκή σοφία, ως πηγή πολλών δραματοποιημένων ιστοριών/παραμυθιών, αντιλαμβάνεται την πολυπλοκότητα της ψυχικής και κοινωνικής πραγματικότητας, τις αντιφάσεις, τις αντιθέσεις, τις αρνητικές πλευρές, ταυτιζόμενη με την ψυχαναλυτική προσέγγιση που θεωρεί την παιδική ψυχή και τον ασυνείδητο κόσμο όχι μόνο ως έδρα θετικών και δημιουργικών, αλλά και άγριων/πρωτόγονων συναισθημάτων και διαθέσεων.

Στα παραμύθια η ένταξη του καλού και του κακού γίνεται με ένα δημιουργικό τρόπο, χωρίς να καταλύεται η κακή πλευρά του εαυτού, της οποίας ο αποκλεισμός (forclusion) θεωρείται ότι οδηγεί σε νευρωτικές εκδηλώσεις. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη περίπτωση ενός μικρού αγοριού που έπαθε ξαφνικά «αλαλία, όταν η μητέρα του του έβαλε «φάρμακο στο στόμα για να ξεπλύνει τις κακές λέξεις». Το ίδιο δήλωσε στο θεραπευτή του την αιτία της σιωπής του: «*Η μαμά μου ξέπλυνε το στόμα μου από τις κακές λέξεις, μαζί με αυτές όμως ξέπλυνε και τις καλές λέξεις και τώρα δεν μπορώ να μιλήσω*», δείχνοντας σαφέστατα την ενότητα του «καλού» και του «κακού» του εαυτού.

Οι ιστορίες, επομένως, καθώς και οι αφηγήσεις (παραμύθια) εκφράζουν και συγχρόνως διαμορφώνουν και οργανώνουν (νοηματοδοτούν) την προσωπική και κοινωνική εμπειρία σε ένα συμβολικό αναπαραστατικό επίπεδο και είναι αυτό που κάνει την ανθρώπινη ύπαρξη να αποκτά κοινωνικό χαρακτήρα και την προσωπική εμπειρία να διαφεύγει από τη στενή ατομική διάσταση του βιώματος (Brandel, 2016, Κουρκούτας, 2009).

5. Ενδεικτικές θεματικές των παραδοσιακών παραμυθιών και η σύνδεσή τους με τις ψυχικές δυναμικές προβληματικές της παιδικής ηλικίας

Συνοπτικά, οι θεματικές που η ψυχαναλυτική προσέγγιση θεωρεί ότι θίγονται με έναν τρόπο μεταμφιεσμένο ή συμβολικό από την πλειονότητα των ιστοριών είναι οι ακόλουθες:

(α) τα άγχη εγκατάλειψης από τους γονείς, (β) οι συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια, (γ) η διαδικασία αποχωρισμού από μια συμβιωτική σχέση με τους γονείς (διαδικασία αυτόνομησης, κοινωνική ωρίμανση), (δ) η συναισθηματική ολοκλήρωση μέσα από την αποδοχή και ενσωμάτωση των καλών και κακών πλευρών (συναισθημάτων) του εαυτού και

του κόσμου, (ε) σεξουαλική αφύπνιση και απόκτηση σεξουαλικής ταυτότητας, (στ) η αποδοχή των κακών και καλών πλευρών του εαυτού, των γονέων και κατά συνέπεια η αποδοχή της πραγματικότητας (Κουρκούτας, 2009).

Στο παραδοσιακό παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας, η ιστορία μπορεί σε ένα πρώτο επίπεδο να ερμηνευθεί ως η προσπάθεια διδαχής στο παιδί των εξωτερικών κινδύνων και της ανασφάλειας που προκαλεί η πρόωγη απομάκρυνση από την οικογενειακή εστία. Σε ένα άλλο επίπεδο, μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα παραμύθι που υποδεικνύει τους κρυμμένους κινδύνους, του να υποκύπτει κανείς στις επιθυμίες του (κόψιμο των λουλουδιών) και να μην είναι συνετός. Επιπλέον, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας μπορεί να θεωρηθεί ότι πραγματεύεται τη διαδικασία αποχωρισμού από την οικογένεια και κυρίως τον αποχωρισμό της κοπέλας από τη μητέρα της (από τη στενή συμβιωτική σχέση τους), στοιχείο απαραίτητο για την ψυχοσυναισθηματική της ωρίμανση.

Στο συγκεκριμένο παραμύθι περιγράφεται, επομένως, η πορεία από τη μητέρα (από την αθώα κατάσταση ενός κοριτσιού) προς τον έξω κόσμο και οι κίνδυνοι που ενυπάρχουν στην επαφή με έναν άντρα, ο οποίος έχει τη μορφή ενός επικίνδυνου τέρατος (λύκου), όπως άλλωστε φαντάζει συχνά και η σεξουαλικότητα στα μικρά κορίτσια, και ο οποίος μπορεί να κατασπαράξει με τις ανεξέλεγκτες- λάγνες επιθυμίες του το κορίτσι. Στο τέλος της ιστορίας, με την παρέμβαση της καλής ανδρικής-πατρικής μορφής (κυνηγός), αποκαθίσταται η τάξη και το παιδί σώζεται.

Το μήνυμα που σε ένα πρώτο επίπεδο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μπορεί να θεωρηθεί ότι περνάει αυτό το παραμύθι είναι πως η πρόωγη διαδικασία αποκοπής από τη μητέρα (οικογένεια) ενέχει κινδύνους και προκαλεί άγχη και φόβους (Bettelheim, 1999). Με την προστασία της καλής ανδρικής-πατρικής φιγούρας (κυνηγός), η έκβαση της απομάκρυνσης μπορεί να έχει αίσιο τέλος. Η σύνδεση της κοπέλας με τη θετική ανδρική φιγούρα (έναν άνδρα που παίζει καθοριστικό ρόλο στη διάσωση της) υπονοεί και την αποδοχή των ετεροφυλικών σχέσεων (άρα και της σεξουαλικής ταυτότητας) ως απαραίτητο στοιχείο για την ψυχοσυναισθηματική και κοινωνική της ωρίμανση. Το παραμύθι έχει άλλωστε ερμηνευθεί ακριβώς ως η μετάβαση από τη συμβιωτική σχέση με το μητρικό αντικείμενο (μαμά-γιαγιά) σε μια πιο εξελιγμένη για το κορίτσι σχέση με την πατρική-ανδρική μορφή. Η σχέση αυτή σηματοδοτεί και την αντιμετώπιση του φόβου της σεξουαλικότητας, κάτι που στις παλαιότερες αυταρχικές ή στις σύγχρονες θεολογικές/πατριαρχικές κοινωνίες, είναι έντονο .

Επιμέρους μηνύματα για μικρότερα παιδιά συνδέονται πάλι με τα άγχη αποχωρισμού και τα άγχη «καταστροφής» του παιδιού από τους (κακούς) γονείς του, μέσα από τη μετάλλαξη των αγαπημένων του προσώπων σε κακές φιγούρες (π.χ. γιαγιά που γίνεται λύκος) (Bettelheim, 1999). Σε αυτό το επίπεδο, το παραμύθι αφορά, επομένως, στις διεργασίες αποδοχής των κακών-φοβικών πλευρών των γονέων που αποτελούν την κυρίαρχη προβληματική των πρώιμων σταδίων της ψυχικής ζωής. Η υπέρβαση αυτών των σταδίων αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού.

Στο παραμύθι της Σταχτοπούτας η θεματική της «αποκοπής» από μια «ελεγκτική», καταπιεστική και «εγκλωβιστική» μητέρα (μητριά) και η αναζήτηση της εξωοικογενειακής σχέσης με ένα άτομο του άλλου φύλου (πρίγκιπα) σηματοδοτεί, με περισσότερο εμφανή τρόπο, μια παρόμοια προβληματική. Η διαφορά στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι η σχέση με τη μητέρα (μητριά) και η στάση της τελευταίας είναι αρνητικές έως παθολογικές. Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις, στην πραγματικότητα, είναι το παιδί ή ο/η έφηβος/η που ερμηνεύει ή αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά του γονέα που προσπαθεί να θέσει όρια και απαγορεύσεις με έναν ανάλογο τρόπο.

Ο συμβολισμός της ιστορίας, σε κάθε περίπτωση, είναι προφανής: η παθητική υποταγή και προσκόλληση στο μητρικό «ελεγκτικό» αντικείμενο (μητριά) και στην οικογένεια (υπερήτρια των αδελφών), η αδυναμία ολοκλήρωσης του «πένθους» και του «θρήνου» της ιδανικής μητέρας της πρώτης παιδικής ηλικίας (πεθαμένη μητέρα) που οδηγεί στη δυστυχία (σε καθήλωση, σε ψυχοκοινωνικό αδιέξοδο). Η αναζήτηση ενός άνδρα αποτελεί τη διέξοδο από την εξάρτηση από την παντοδύναμη (καταπιεστική) μητέρα.

Από την πλευρά της κοινωνιολογικής και κυρίως φεμινιστικής οπτικής, πολλοί έχουν ερμηνεύσει αυτό το παραμύθι ως έκφραση της ανδροκρατικής αντίληψης και της παθητικοποίησης της γυναίκας. Μιας γυναίκας η οποία δεν στηρίζει την προσωπική της ολοκλήρωση και αυτονομία στις δικές της δυνάμεις, αλλά σε έναν εξιδανικευμένο έρωτα με έναν εξιδανικευμένο άνδρα-σωτήρα (πρίγκιπα) που ονειρεύεται ότι θα την απομακρύνει από την κατάσταση της φτώχειας και της εξάρτησης. Όπως έχει υπογραμμιστεί σε φιλολογικές μελέτες, τα πρόσωπα των παραμυθιών παρουσιάζονται πάντοτε με στερεότυπο τρόπο, στο πλαίσιο ενός απλοϊκού «μανιχαϊστικού» δυόλου καλού-κακού, στοιχείο απαραίτητο για την πρόσληψη της ιστορίας από τα παιδιά και την κινητοποίηση των ψυχικών τους διεργασιών. Κατά συνέπεια, αυτό που δεν λαμβάνεται υπόψη σε αυτές τις (κοινωνιολογικές) αναλύσεις είναι η συμβολική διάσταση της ιστορίας και η ανάγκη παρουσιάσής της με απλοϊκό και συγχρόνως ελκυστικό (εξιδανικευμένο) τρόπο, ο οποίος αναδεικνύει τις αντιθέσεις της πραγματικότητας και ανταποκρίνεται στις ναρκισσιστικές ανάγκες των παιδιών.

Τα παραμύθια λειτουργούν σε μεταφορικό-συμβολικό επίπεδο και το μήνυμα του συγκεκριμένου παραμυθιού είναι το κορίτσι ωριμάζει συναισθηματικά και ψυχοκοινωνικά όταν ξεπεράσει τους οικογενειακούς ανταγωνισμούς και τις αδελφικές ζήλιες (φθονερές αδελφές), όταν ολοκληρώσει τον κύκλο του «πένθους» της ιδανικής (πεθαμένης) μητέρας (της προ-οιδιπόδειας μητέρας, σύμφωνα με την ψυχανάλυση), όταν απεγκλωβιστεί από μια σχέση παθητικότητας και υποταγής από την (ανταγωνιστική οιδιπόδεια) μητέρα και αναζητήσει την αυτονόμηση και την ολοκλήρωσή του σε μια ετεροφυλική σχέση.

Η απουσία του πατέρα σε ένα μεγάλο αριθμό παραμυθιών, όπως επισημαίνεται από πολλούς, εξηγείται με βάση το σκεπτικό ότι τα συγκεκριμένα παραμύθια εστιάζονται στην ανάδειξη κυρίως της προβληματικής στη σχέση μητέρας-κόρης. Αντίθετα, υπάρχει κι ένας αριθμός παραμυθιών που αναφέρονται στη σχέση της κόρης με τον πατέρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το παραμύθι *Η Πεντάμορφη και το Τέρας*, όπου αναδεικνύεται

η ισχυρή και αμοιβαία προσκόλληση της (ενάρετης) κόρης με τον πατέρα της και η πορεία της προς την προσκόλληση (γάμος) με έναν άνδρα που έχει στην αρχή τα χαρακτηριστικά του τέρατος.

Το συγκεκριμένο παραμύθι αναφέρεται, επομένως, στο συμβολικό θάνατο της πιστής, ως κόρης, κοπέλας και στα συναισθήματα άγχους και απόγνωσης που προκαλεί ο αποχωρισμός από τους δικούς της και η απομάκρυνση από την πατρική φιγούρα. Αυτό που μεταφορικά περιγράφεται σε αυτή την ιστορία είναι η «αφύπνιση» της γυναικείας σεξουαλικότητας και της γυναικείας ταυτότητας, που ενεργοποιεί όμως άγχη αποχωρισμού από τον πρώτο άνδρα της ζωής (πατέρα) και την ανάγκη επένδυσης στην ξένη, ανδρική φιγούρα. Ουσιαστικά, το παραμύθι αναφέρεται στην απώλεια και στο πένθος της «πατρικής αγάπης», καθώς και του παιδικού «ασεξουαλικού» εαυτού που παραμένει υπό τον έλεγχο/ προστασία των γονέων. Η απομάκρυνση από την οικογένεια και η ανάληψη της σεξουαλικότητας προκαλεί φανταστικά άγχη που μπορούν να κάνουν το άτομο να παραμείνει εγκλωβισμένο σε μια παιδική αντίληψη ή στάση ζωής, ειδικότερα σε εποχές όπου τα πατριαρχικά (ανδρικά και γυναικεία) πρότυπα /ιδεώδη ήταν απόλυτα. Όταν ξεπεραστεί αυτό το άγχος, το άτομο απομακρύνεται από το σπίτι και οδηγείται στην ευτυχία μακριά από τους γονείς.

Το συγκεκριμένο παραμύθι δείχνει, συνεπώς, ότι το μικρό κορίτσι παρά τους αρχικούς κινδύνους και φόβους, μπορεί να γίνει γυναίκα ενός άλλου άνδρα-συντρόφου, ο οποίος είναι εξίσου ικανός να την κάνει ευτυχισμένη, όπως και ο καλός της πατέρα. Σύμφωνα με τον Bettelheim (1999), αυτό που υπογραμμίζεται σε αυτή την ιστορία είναι ότι οι δύο αγάπες (του πατέρα και του ξένου άνδρα) δεν είναι απαραίτητα αντικρουόμενες. Αντίθετα, η μια αποτελεί συνέχεια και προϋπόθεση της άλλης κι εφόσον η Πεντάμορφη ήταν πραγματικά αφοσιωμένη (σε αντίθεση με τις αδελφές της) στον πατέρα της, αυτό την καθιστά ικανή να αγαπήσει κι έναν άλλο άνδρα. Όταν μάλιστα ξεπεραστούν οι φόβοι αποχωρισμού και οι αγχώδεις φαντασιώσεις γύρω από την (τερατώδη) σεξουαλικότητα, σηματοδοτείται και πραγματοποιείται και η συναισθηματική ολοκλήρωση-ωρίμανση της κοπέλας.

Σε άλλο επίπεδο, το παραμύθι *Η Πεντάμορφη και το Τέρας* αναφέρεται στην αδυναμία του ανθρώπου να κοιτάξει πίσω από την επιφάνεια και να αναγνωρίσει τις βαθύτερες αξίες του συνανθρώπου (εντιμότητα, καλοσύνη κ.λπ.) τις οποίες διέθετε βεβαίως το Τέρας, καλύπτονταν όμως από την εξωτερική ασχήμια του. Η πίστη στα βαθύτερα χαρακτηριστικά του άλλου μπορεί να μας κάνει να αλλάξουμε την ποιότητα των αντιλήψεων και συναισθημάτων.

Σύμφωνα με μια ψυχαναλυτική λογική, η ιστορία αυτή πραγματεύεται τη διαδικασία αυτονόμησης της κόρης από την πατρική φιγούρα και αναφέρεται και πάλι στα άγχη τα οποία προκαλεί η αποδέσμευση της κοπέλας από μια καλή και προστατευτική σχέση με τον πατέρα και η προσκόλλησή της σε έναν «ξένο άνδρα». Αυτό συμβολίζεται με το θάνατο της Πεντάμορφης, που υποτίθεται ότι θα προκαλέσει το τέρας, όταν την πάρει μαζί του. Τελικά ο θάνατός της είναι μόνο στο μυαλό της, αφού όταν η κόρη αποφασίζει να θυσιάσει τη ζωή της στο τέρας, ανακαλύπτει την εσωτερική του ομορφιά, συμβολοποιημένη με τη μορφή ενός ωραίου πρίγκιπα.

Κατά τον ίδιο τρόπο και το παραμύθι *Η Ωραία Κοιμωμένη*, σύμφωνα με το οποίο η κακιά μάγισσα θέλει να σκοτώσει την ωραία πριγκίπισσα με ένα αδράχτι, πραγματεύεται ανάλογες προβληματικές. Η αφύπνιση της ωραίας πριγκίπισσας από το φιλί του ερωτευμένου πρίγκιπα αποτελεί το μαγικό φίλτρο που της ξαναδίνει τη ζωή, μια νέα ζωή ως ώριμης πλέον γυναίκας. Το ξύπνημα από το φιλί και η απόδραση από το θάνατο ισοδυναμούν, σε αυτή την περίπτωση, με τη σεξουαλική και συναισθηματική αφύπνιση.

Σε κοινωνιολογικό επίπεδο, η ιστορία μπορεί να θεωρηθεί ότι αναφέρεται στο φόβο που προκαλούσαν στα μικρά κορίτσια και στις οικογένειές τους παλαιότερα έθιμα, σύμφωνα με τα οποία ο άρχοντας-φευδάρχης κάθε περιοχής είχε το δικαίωμα να απολαμβάνει αυτός πρώτος τα κάλλη των νεαρών παρθένων του βασιλείου του.

Όπως έχει προαναφερθεί, οι μορφές των παραμυθιών (π.χ. η καταπιεστική και άκαρδη μητριά της Σταχτοπούτας) εκφράζουν και αντικατοπτρίζουν είτε πτυχές της πραγματικότητας (π.χ. μια πραγματικά καταπιεστική μητέρα) είτε τις φαντασιώσεις των παιδιών (π.χ. μια μητέρα που απαγορεύει και θέτει όρια μπορεί να βιώνεται ως καταπιεστική, ενώ στην εφηβεία πολλές κοπέλες θεωρούν ότι η μητέρα τους λειτουργεί ανταγωνιστικά απέναντί τους, παρότι στην ουσία μπορεί να είναι οι δικές τους ανάγκες αυτονομίας που τις κάνει να βιώνουν κάθε περιορισμό από την πλευρά των γονέων ως έκφραση ανταγωνιστικών συναισθημάτων).

Συνοπτικά, οι λόγοι για τους οποίους τα παραμύθια και οι φανταστικές αφηγήσεις που εκπορεύονται από την κοινωνική εμπειρία και το «συλλογικό ασυνείδητο» μιας κοινότητας, θεωρούνται ελκυστικά για τα παιδιά αφορούν στα ακόλουθα χαρακτηριστικά: (α) Δραματοποιημένο-υπερβολικό στοιχείο της ιστορίας, (β) κατάργηση της αρχής της πραγματικότητας που ικανοποιεί την ανάγκη διατήρησης του παιδιού σε έναν κόσμο μαγικό εκτός των ματαιώσεων της πραγματικότητας, (γ) έμμεση συσχέτιση με επώδυνα βιώματα του παιδιού, χωρίς να κλονίζεται η αίσθηση της εσωτερικής συγκρότησης, (δ) πλουραλισμός και πολυσημία συμβόλων-αμφισημία νοημάτων, (ε) δυνατότητα απόδοσης νοήματος σε πολλά επίπεδα ανάλογα με τις ψυχικές ανάγκες και τα βιώματα του παιδιού (Hammel, 2019).

6. Παραμύθια, αφηγήσεις, ψυχοθεραπευτικές και ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις

Η χρήση παραμυθιών και συναφών τεχνικών με ανάλογη φιλοσοφία (εφεύρεση ιστοριών από τα παιδιά, βιβλιοθεραπεία, δραματοθεραπεία, κ.λπ.) (Manier, 2015) που χρησιμοποιούνται πλέον συστηματικά και στην Κλινική Ψυχολογία και στην Ειδική Αγωγή, αποδεικνύεται ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της επικοινωνίας και στην ενίσχυση συγκεκριμένων δεξιοτήτων σε παιδιά με ψυχικές δυσκολίες ή αναπτυξιακές διαταραχές (Vitalaki, Kourkoutas & Hart, 2019).

Η δομή των ψυχοθεραπευτικών συνεδριών, κυρίως ψυχοδυναμικής κατεύθυνσης, προσομοιάζει στη φιλοσοφία των παραμυθιών. Αυτό ισχύει στο μέτρο που ο «θεραπευόμενος» (παιδί ή ενήλικος) πρέπει να «αφηγηθεί» την προσωπική του ιστορία, κυρίως, όμως, πρέπει να βοηθηθεί, ώστε να εντάξει στην προσωπική του αφήγηση όλα τα τραυματικά γεγονότα,

τις απαγορευμένες ή κατασταλμένες εμπειρίες και συναισθήματα που έχουν διαταράξει την ψυχική του ισορροπία και που προκύπτουν από το πλαίσιο ζωής του, ανεξάρτητα από το νόημα που δίνει ο ίδιος σε αυτά (Hammel, 2019, Κουρκούτας & συν., 2017).

Οι ιστορίες, επομένως, καθώς και οι αφηγήσεις (παραμύθια) εκφράζουν και συγχρόνως διαμορφώνουν και οργανώνουν (νοηματοδοτούν) την προσωπική και κοινωνική εμπειρία σε ένα συμβολικό αναπαραστατικό επίπεδο και είναι αυτό που κάνει την ανθρώπινη ύπαρξη να αποκτά κοινωνικό χαρακτήρα και την προσωπική εμπειρία να διαφεύγει από τη στενή σωματική διάσταση του βιώματος (Ferro, 2006, Hammel, 2019).

Σε αυτή την κατεύθυνση εστιάζεται μεγάλο μέρος των ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων, στο βαθμό που οι αρνητικές εμπειρίες, τα ανεπίλυτα πένθη και αποδιοργανωτικά τραύματα, καθώς και τα διαταρακτικά συναισθήματα που προκύπτουν πρέπει να γίνουν αντικείμενο εξεργασίας και να «μεταβολιστούν» (συμβολοποιηθούν) μέσα από τη γλώσσα (Mendoza & Bradley, 2021). Παράλληλα, πρέπει να ενταχθούν και να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της προσωπικής-οικογενειακής ιστορίας (βλ. π.χ. το παραμύθι με τον σκύλο), ενισχύοντας το άτομο να αποδεχθεί την προσωπική του ιστορία και να κατευνάσει τις εσωτερικές του ανησυχίες/αναταράξεις (Brandel, 2016, Habermas, 2019).

Κατ' αυτό τον τρόπο και στην ψυχοθεραπεία παιδιών με ήπια ή σοβαρά προβλήματα, η ανάγκη δόμησης της τραυματικής ή συγκρουσιακής εμπειρίας και η προσπάθεια έκφρασής της (αφήγηση), είτε μέσα από τη γλώσσα, είτε μέσα από τα παιχνίδια, συνιστά μια βασική παράμετρο της ψυχολογικής εργασίας (Ferro, 2006). Η ικανότητα συμβολοποίησης, άλλωστε, μέσα από το παιχνίδι θεωρείται μια από τις βασικές παραμέτρους για την αξιολόγηση της ανάπτυξης των παιδιών με ψυχικές δυσκολίες, ψυχοκοινωνικά προβλήματα, καθώς και αναπτυξιακές διαταραχές (Karal & Wolfe, 2018).

Σε επίπεδο διήγησης, τα παραμύθια μπορούν, επομένως, να ιδωθούν κι ως ένα αντικείμενο που διαμεσολαβεί (διαμεσολαβητικό αντικείμενο) (*objet de médiation*) και πραγματώνει τη σχέση και την επικοινωνία μεταξύ γονέων και παιδιών (Chouvier, 2006). Κατά συνέπεια, τα παραμύθια εντάσσονται στο σύστημα των συμβολικών συνδιαλλαγών του ανθρώπου, του οποίου βασική έκφραση και στοιχείο είναι η γλώσσα: η γλώσσα δομεί ουσιαστικά τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο, την ικανότητας αυτοπροσδιορισμού και την ικανότητα του παιδιού να ρυθμίζει και να εκφράζει τα συναισθήματά του (Brabdely, 2016, Habermas, 2019, Κουρκούτας, 2009, Κουρκούτας συν., 2017).

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός τετράχρονου παιδιού που παρουσίαζε ασυνήθιστη συμπεριφορά μετά την απουσία των γονέων για δύο εβδομάδες και αρνούταν την αγκαλιά της μητέρας με την επιστροφή της. Το παιδί ήταν θυμωμένο με τη μητέρα του, διότι ένιωσε ότι οι γονείς το είχαν εγκαταλείψει στη «νταντά» για μεγάλο χρονικό διάστημα. Το ιδιαίτερο σε αυτή την περίπτωση ήταν ότι το παιδί ζητούσε επίμονα να ακούει συνεχώς την ιστορία του «τελωνιού και του ψαρά». Πρόκειται για ένα παραμύθι που αναφέρεται σε ένα τελώνι, το οποίο ήταν κλεισμένο για πολλά χρόνια σε ένα μπουκάλι και γι' αυτόν το λόγο υπέφερε πολύ. Το άτομο που θα άνοιγε το μπουκάλι για να ελευθερώσει το τελώνι

κινδύνευε να πέσει θύμα του, διότι, από το θυμό του που το είχαν εγκαταλείψει, το τελώνι θα σκότωνε όποιον άνθρωπο παρουσιαζόταν μπροστά του (Bettelheim, 1999).

Στην παραπάνω ιστορία, το συγκεκριμένο παιδί προφανώς ταύτιζε υποσυνείδητα τα αισθήματα «εγκλωβισμού» και απομόνωσης του τελωνιού με τα αισθήματα εγκατάλειψης και αδυναμίας που ένιωθε το ίδιο, αλλά και τα δικά του συναισθήματα θυμού για τους γονείς του, οι οποίοι «τον είχαν εγκαταλείψει» με το θυμό που ένιωθε και το τελώνι –συναισθήματα που το παιδί έπρεπε να απωθήσει και να κρατήσει «φυλακισμένα» μέσα του, ώστε να μη διαταράξει τη σχέση του με τους γονείς του, τους οποίους αγαπούσε και είχε ανάγκη. Η εμμονή του με αυτή την ιστορία είχε σχέση με το γεγονός ότι ένα άλλο «πλάσμα», το τελώνι, ήταν φορέας παρόμοιων συναισθημάτων. Μέσα από την αφήγηση του παραμυθιού από τους γονείς του εκφραζόταν έμμεσα η συναισθηματική κατάσταση στην οποία είχε περιπέσει το παιδί. Επιπλέον, αναγνωρίζονταν ουσιαστικά τα επώδυνα συναισθήματα που βίωσε ή συνέχιζε να βιώνει (ο πόνος και ο φόβος της εγκατάλειψης, το αίσθημα εγκλωβισμού και αδυναμίας, κοκ.).

Στο συγκεκριμένο περιστατικό, μέσα από τη θετική έκβαση του παραμυθιού αποδεικνύεται ότι εκτονώθηκαν παράλληλα με τα αρνητικά συναισθήματα του παιδιού για τους γονείς (ο θυμός για τους «άκαρδους» γονείς που το εγκατέλειψαν, το αίσθημα εκδίκησης γι' αυτούς κ.ο.κ.), που εκλύονται σε περιπτώσεις έντονων ματαιώσεων και απογοητεύσεων, και οι φόβοι ή ενοχές που συνήθως συνοδεύουν τις «επιθυμίες επίθεσης ή καταστροφής του άλλου».

Σύμφωνα με την εξέλιξη του παραμυθιού, ο ψαράς που ανοίγει το μπουκάλι σώζεται από την καταστροφική μανία του τελωνιού, εξαιτίας της πονηριάς του (ικανότητα σκέψης). Το αίσιο τέλος της ιστορίας φαίνεται να ηρεμεί το παιδί, που προφανώς νιώθει ότι τα αρνητικά συναισθήματα μπορούν και ελέγχονται και δεν καταλήγουν σε καταστροφές. Παράλληλα, το παιδί αισθάνεται ότι ο ψαράς και κατά συνέπεια και οι γονείς του είναι αρκετά ισχυροί για να αντιμετωπίσουν και να διαχειριστούν τις καταστροφικές τάσεις του τελωνιού, και κατ' επέκταση και τα δικά του αρνητικά ή «καταστροφικά» συναισθήματα, χωρίς να επιβάλλουν αντίποινα.

Με βάση το αίσιο τέλος της ιστορίας, το παιδί δεν νιώθει ότι απειλείται από τις αντιδράσεις των γονέων και από την απώλεια της σχέσης τους. Ο ενήλικος οικογενειάρχης ψαράς (πατέρας) καταφέρνει να δαμάσει τις ανεξέλεγκτες κακές δυνάμεις («κακά συναισθήματα») που αντιπροσωπεύει και βιώνει το τελώνι (παιδί). Η θετική έκβαση της ιστορίας, με όλη την κορύφωση της κρίσης που προηγήθηκε, παρέχει βοήθεια στο παιδί να επεξεργαστεί και τις δικές του αρνητικές τάσεις.

Σε αυτή την κατεύθυνση εστιάζεται ένα μεγάλο μέρος των ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων, στο βαθμό που οι αρνητικές εμπειρίες, τα ανεπίλυτα πένθη και αποδιοργανωτικά τραύματα, καθώς και τα διαταρακτικά συναισθήματα που προκύπτουν πρέπει να γίνουν αντικείμενο εξεργασίας και να «μεταβολιστούν» (συμβολοποιηθούν) μέσα από τη γλώσσα (Hammel, 2019). Παράλληλα, πρέπει να ενταχθούν και να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της προσωπικής-οικογενειακής ιστορίας (π.χ. το παραμύθι με στο σκύλο), ενισχύοντας το άτομο

να αποδεχθεί την προσωπική του ιστορία και να κατευνάσει τις εσωτερικές του ανησυχίες/αναταράξεις (Brandel, 2016, Hammel, 2019).

Η χρήση παραμυθιών ως ψυχοπαιδαγωγική και ψυχοθεραπευτική τεχνική, παρά το γεγονός ότι δεν είναι ευρύτερα διαδεδομένη, άρχισε να εφαρμόζεται ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια (McGill et al., 2015). Η τεχνική αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί, σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, στο πλαίσιο του σχολείου και της οικογένειας, για παιδιά με σοβαρές συναισθηματικές και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες ή αναπτυξιακές διαταραχές και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (π.χ. κοινωνικές ιστορίες) (Brandel, 2016, Fero, 2006, Smith, 2003).

Η εν λόγω τεχνική μπορεί να αποτελέσει μέρος ενός ευρύτερου φάσματος στρατηγικών, οι οποίες εφαρμόζονται από διάφορους ψυχοθεραπευτές και ψυχοπαιδαγωγούς γι' αυτές τις ομάδες παιδιών και να έχει κυρίαρχο ή συμπληρωματικό χαρακτήρα. Αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προβληματική του παιδιού, το βαθμό ανταπόκρισής του, τη θεωρητική κατάρτιση του ψυχοθεραπευτή και τις στρατηγικές παρέμβασης που αυτός επιλέγει να χρησιμοποιήσει (Carr, 2016).

Η συγκεκριμένη τεχνική μπορεί να εφαρμοστεί είτε με την ενεργητική συμβολή του παιδιού στη δημιουργία-κατασκευή ενός παραμυθιού, με σκοπό την «ψυχική του κινητοποίηση» (π.χ. όταν πρόκειται για παθητικά ή φοβισμένα παιδιά), είτε με τη διήγηση ιστοριών από μέρος του θεραπευτή, σε ομαδικό ή ατομικό επίπεδο. Η ανταπόκριση τού παιδιού, τα σχόλια, οι αντιδράσεις, οι παρατηρήσεις του πάνω στο παραμύθι θα χρησιμοποιηθούν από το θεραπευτή ως υλικό για περαιτέρω επεξεργασία και παρέμβαση (Ferro, 2006).

Σε πολλές περιπτώσεις, ζητείται από το παιδί να δημιουργήσει μια ιστορία με βάση ένα προϋπάρχον στοιχειώδες υλικό, ακολουθώντας κάποιες οδηγίες (π.χ. «Πες μας την ιστορία του μοναχικού γάτου»). Το προϋπάρχον υλικό μπορεί να αντλείται από ένα ήδη γνωστό και δημοφιλές παραμύθι και σε αυτή την περίπτωση ζητείται από το παιδί να δώσει τη δική του παραλλαγή. Ο στόχος σε όλες τις περιπτώσεις είναι η ανάδειξη μέσα από τον αυτοσχεδιαστικό λόγο του παιδιού των βασικών συναισθηματικών συγκρούσεων και της προσωπικής του ιστορίας (Cattanach, 2003).

Συχνά, ο ειδικός έχει συλλέξει πολλά στοιχεία για το ιστορικό του παιδιού από τους γονείς και καλείται να επιλέξει από το υλικό αυτό ποια στοιχεία θα χρησιμοποιήσει και σε ποιες παραλλαγές των παραμυθιών θα ενσωματώσει στοιχεία της προσωπικής του προβληματικής, άλλοτε αναγνωρίσιμα, άλλοτε λιγότερο εμφανή (Hammel, 2019). Στον κάθε ψυχοθεραπευτή εναπόκειται ο τρόπος με τον οποίο θα ερμηνεύσει και θα διαχειριστεί αυτό το υλικό, καθώς και πώς θα το εντάξει στο θεραπευτικό πρόγραμμα (Ferro, 2006, Hammel, 2019).

Σε κάθε περίπτωση, με βάση τη δράση του μηχανισμού της «προβολής», το παιδί θεωρείται ότι εξωτερικεύει τα στοιχεία (βιώματα, συναισθήματα, γεγονότα κ.λπ.) της προσωπικής του ζωής, που δεν μπορεί να επεξεργαστεί ή να αφομοιώσει και τα οποία προκαλούν εσωτερικές εντάσεις (πόνος, φόβος, άγχος κ.λπ.) (Cattanach, 2003). Το παιδί, αρχικά με έμμεσο τρόπο και σε συμβολικό επίπεδο και στη συνέχεια με τη βοήθεια του θεραπευτή με περισσότερο άμεσο

ή προσωπικό τόνο, μπορεί να εκφράσει τις φανταστικές ή συναισθηματικές συγκρούσεις που νιώθει να το «βασανίζουν» ή τα εξωτερικά γεγονότα που του προκαλούν «ανησυχία, άγχος και ανασφάλεια».

Σε ένα περισσότερο ψυχοπαιδαγωγικό και λιγότερο ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο, η ομαδική δημιουργία ιστοριών ή η σύνδεσή τους με γνωστά παραμύθια μπορεί να παραμένει στα όρια της δημιουργικής αυτοέκφρασης. Κατ' αυτό τον τρόπο, το παιδί μαθαίνει να αναπτύσσει τη φαντασία του και τις συμβολοποιητικές του δεξιότητες, να εκφράζει τα προσωπικά του συναισθήματα και να αναγνωρίζει τα συναισθήματα των άλλων, κυρίως, όμως, να λεκτικοποιεί τα άγχη, τις εσωτερικές αντιφάσεις και συγκρούσεις, καθώς και τις ευάλωτες πλευρές του εαυτού του και των βιωμάτων του, τις οποίες εμπιστεύεται σε ένα άλλο πρόσωπο (Brandel, 2016, Cattanaach, 2003, Κογκο,γtaw, 2009).

Μέσα από αυτή τη σχέση με το άλλο πρόσωπο, και τις διακυμάνσεις της, το παιδί, θεωρητικά, ξαναβρίσκει τη δυνατότητα να έρχεται σε επαφή με τους ανθρώπους, χωρίς να τους φοβάται ή να τους δημιουργεί προβλήματα, εφόσον μαθαίνει να εκφράζεται μέσα από το λόγο πλέον, και όχι μέσα από την πράξη (Κουρκούτας συν., 2017). Ανάλογα με την περίπτωση, συχνά απαραίτητη είναι η χρήση, σε ψυχοπαιδαγωγικό επίπεδο, και άλλων συμπληρωματικών εναλλακτικών τεχνικών για να αποκτήσει το παιδί με προβλήματα (διανοητικά, συναισθηματικά, ιατρικά, συμπεριφορικά) τη δυνατότητα να συμβολοποιεί τον εσωτερικό κόσμο και να λειτουργεί με τρόπους εποικοδομητικούς (Hammel, 2019, Κουρκούτας συν., 2017).

Όσον αφορά στην τεχνική διήγησης ιστοριών, ο στόχος είναι μέσα από τη (δια)δράση, τα χαρακτηριστικά και τις συναισθηματικές αντιδράσεις (αδιέξοδα, συγκρούσεις, απογοητεύσεις,, ματαιώσεις) των ηρώων να κινητοποιήσει στο παιδί ψυχικές διεργασίες που συνδέονται με τα οικογενειακά βιώματα. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ψυχοθεραπευτής θα μπορέσει, άμεσα ή έμμεσα, στη συνέχεια να τα συνδέσει με συγκεκριμένα τραυματικά επεισόδια και συγκρούσεις που ζει το παιδί στην πραγματικότητα (Bnadel, 2016, Hammel, 2019).

7. Παραδοσιακά παραμύθια, ιστορίες και αφηγήσεις στα σύγχρονα κοινωνικά πλαίσια

Ηνοηματοδότηση των προσωπικών βιωμάτων και κυρίως των τραυματικών εμπειριών θεωρείται ότι λειτουργεί κατευναστικά για το σύγχρονο άνθρωπο και για αυτό το λόγο επιβιώνουν ακόμη ιστορίες (εικονοποιημένες ή ψηφιακές) μέσα απο τα σύγχρονα μέσα (έντυπα παραμύθια, κινούμενα σχέδια, βίντεο, κινηματογράφος, εικονικές πραγματικότητες, κ.λπ.) (Moulla, 2020).

Αναπόφευκτα οι προβληματικές και οι ανάγκες των νέων γενεών έχουν αλλάξει, ενώ πλέον ιδιαίτερα οι έφηβοι αναζητούν και κατασκευάζουν τις δικές τους ιστορίες, το δικό τους προσωπικό αφήγημα, μέσα απο την ελευθερία επικοινωνίας που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία και οι τεράστιες αλλαγές σε σχέση με ηθικά ζητήματα που έχουν γίνει στα οικογενειακά και κοινωνικά πλαίσια.

Οι αναπτυξιακές ανάγκες και προκλήσεις, παρά τις αλλαγές, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό σταθερές και αφορούν στην ανάπτυξη της αυτονομίας, της κοινωνικότητας/σύνδεσης με τον άλλον, της ταυτότητας φύλου/σεξουαλικής ωρίμανσης, των σχέσεων με τους γονείς, της ένταξης στην κοινωνία (επαγγελματικά και ψυχοκοινωνικά) και της ανατροφής παιδιών.

Ανεξάρτητα από την ελευθερία και τη δυνατότητα εξατομίκευσης που επιφανειακά φαίνεται να ισχύει, τα παιδιά και οι έφηβοι σήμερα συνεχίζουν βιώνουν έντονα άγχη σε σχέση με τα βασικά ενδο- και δια-προσωπικά και οικογενειακά ζητήματα. Ζητήματα γονικής υπερπροστασίας, επιθετικού /αγχώδους έλεγχου, συναισθηματικής υπερ-εμπλοκής, καταθλιπτικών ενοχών, εγκλωβιστικών φοβικών συναισθημάτων, ελλιπούς υποστήριξης/ παραμέλησης ή ακόμη και τραυματικής επιρροής από τους γονείς ισχύουν και στη σημερινή εποχή σε μεγάλο βαθμό.

Οι κίνδυνοι και τα πολιτισμικά πλαίσια πιθανόν να φαίνονται διαφορετικά, άλλα τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, σωματικής/ψυχικής και σεξουαλικής κακοποίησης αθροιστικά και σήμερα, ενώ και ζητήματα προσφυγιάς, βίαιης εκρίζωσης, πολεμικών συγκρούσεων, τρομοκρατικών ενεργειών και ακραίων φυσικών καταστροφών παραμένουν σε μεγάλο βαθμό, με σημαντικές ψυχικές επιπτώσεις στα παιδιά.

Οι συμβιωτικές, υπερπροστατευτικές σχέσεις ή αναστολή και παρεμπόδιση της αυτονομίας παιδιών και εφήβων, η συγκαλυμμένη ή απόρριψη της σεξουαλικότητας παιδιών και εφήβων και η αδυναμία διαχείρισής της με παραγωγικούς τρόπους παραμένουν, μεταξύ άλλων, κρίσιμα ζητήματα και αιτία πολλών ψυχολογικών προβλημάτων και αντιδράσεων στην εφηβική ηλικία.

Οι πραγματικότητες αυτές με βάση την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας δημιουργησαν την ανάγκη για νέες «ιστορίες και παραμύθια», άλλες με ηθικό διδακτικό τρόπο, άλλες με περισσότερο μεταφορικό περιεχόμενο που επικεντρώνονται στη ψυχολογική υποστήριξη και πλαισίωση του παιδιού ή στην ενίσχυση της έκφρασης του τραύματος (π.χ. της κακοποίησης) ή στην σύνδεση με σύγχρονους προβληματισμούς και τις νέες ταυτότητες/ρόλους των κοριτσιών και των αγοριών (Hammel, 2019).

Ο αφηγηματικός «παραμυθικός» λόγος παραμένει σημαντικός, ειδικά στην παιδική ηλικία, και έχει ουσιαστικό ρόλο να παίξει στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας ευρύτερων ομάδων παιδιών που βιώνουν τραύματα σε διάφορα εθνοτικά ή κοινωνικά πλαίσια.

Τα παραμύθια ως πολιτισμικό αγαθό, ως ζωντανή διαδικασία αλληλεπίδρασης (μέσω της αφήγησης ή της δραματοποίησης) εκφράζουν την ανάγκη της φανταστικής και ψυχικής επεξεργασίας (συμβολοποίησης) των (εσωτερικών και εξωτερικών) βιωμάτων και τη μετουσίωση των παρορμήσεων σε δημιουργικές δραστηριότητες και όχι σε πράξεις εκτόνωσης (acting out/ enactment) και προβληματικές συμπεριφορές.

8. Θεραπευτική διάσταση των αφηγήσεων ως ψυχοπαιδαγωγικές τεχνικές

Η ζωή μας ως ενηλίκων, όπως αναφέραμε, συνιστά κατά βάθος, μια αφήγηση, βιώματα Η σε επανάληψη που απαιτούν εσωτερική και εξωτερική διαχείριση, για να προσαρμοστούμε με τρόπο επαρκή και δημιουργικό στη ρευστότητα των καταστάσεων και των κρίσεων και να υποστηρίζουμε και να εκπαιδεύουμε τα παιδιά που φαίνονται πιο εκτεθειμένα σε αυτές τις κρίσεις.

Η ομότιμη καθηγήτρια κλινικής ψυχολογίας του ΕΚΠΑ Αναστασία Καλαντζή-Αζίζι έχει δημιουργήσει μια σειρά σύγχρονων ιστοριών που αφορούν την υποστήριξη παιδιών μεταναστών ή ασυνόδευτων προσφυγόπουλων, των οποίων η χρήση φαίνεται να έχει μεγάλη επιτυχία για την ενίσχυση της ψυχικής σύνδεσης αυτών των παιδιών με τους άλλους, τον εαυτό τους, την ιστορία τους και κυρίως για τη διαπραγμάτευση του τραύματος.

Έχει, επίσης, δημιουργήσει με μία ομάδα έμπειρων κλινικών ψυχολόγων μια σειρά ιστοριών με έμφαση στις στρεσογόνες καταστάσεις που αφορούσαν τον Covid 21 (Ιολίνα & Κορονάκος) (<https://www.ibrt.gr/ik#toggle-id-37>). Μέσα από την τέχνη της «παραμυθίας», ουσιαστικά, προτείνονται πρακτικές που ταιριάζουν στην παιδική ηλικία που είναι, όμως, ρεαλιστικές αποδραματοποιώντας τη στρεσογόνο πραγματικότητα. Δεν χρησιμεύουν γενικά και αόριστα για την καλλιέργεια της φαντασίας των παιδιών, αλλά προάγουν ρεαλιστικές και εποικοδομητικές στρατηγικές που ωθούν και τα παιδιά σε ένα υπεύθυνο κοινωνικά τρόπο σκέψης, λαμβάνοντας, όμως, υπόψη τις αναπτυξιακές ιδιαιτερότητες της ηλικίας, ώστε να έχουν την ανάλογη θετική επίδραση.

Οι αφηγηματικές αυτές δράσεις μπορούν να λειτουργήσουν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα ως έναυσμα για ομαδικό και ατομικό αναστοχασμό στην οικογένεια και στο σχολείο. Με τις «λύσεις-στρατηγικές» που προτείνονται συνιστούν και εργαλεία εκπαίδευσης στη συναισθηματική και νοητική ανάπτυξη των παιδιών, με κύριο χαρακτηριστικό την ενσυναισθητική-κοινωνική και θετική οπτική που προάγουν τα αφηγήματα -ιστορίες που θίγουν συγκεκριμένες κάθε φορά κοινωνικές και διαπροσωπικές / ενδοπροσωπικές καταστάσεις.

Η Παιγνιοθεραπεία, οι Κοινωνικές Ιστορίες (social stories) για παιδιά με αναπτυξιακές διαταραχές (Karal & Wolfe, 2018, Smith, 2003), η ψηφιακή / συμβουλευτική παιδιών μέσω παραμυθιών στο σχολείο (Reneta, 2013), καθώς και άλλες βιωματικές πρακτικές βάση την τέχνη, συνιστούν πλέον τεκμηριωμένα κλινικά/ θεραπευτικά εργαλεία αλλά και μεθόδους πρόληψης-ανάπτυξης των ψυχοδιανοητικών ικανοτήτων των παιδιών (McGill et al., 2015, Moulla, 2020).

Τα παραμύθια/ιστορίες, όταν αναπτύσσονται μέσα από βιωματικές/ αλληλεπιδραστικές δράσεις με επαγγελματίες ή ενήλικους φροντιστές, μπορούν να έχουν ένα προληπτικό /θεραπευτικό αποτέλεσμα (healing effect), ειδικά όταν απευθύνονται σε παιδιά που βιώνουν δυσκολίες, άγχος συγκρουσιακές καταστάσεις, αμφιθυμικά συναισθήματα και ανασφάλειες, διαπροσωπικές και αναπτυξιακές «παρεκκλίσεις» (Hammel, 2019, McGill et al., 2015).

Καταστάσεις κρίσης που συχνά δύσκολα ελέγχονται και απελευθερώνουν έντονα φοβικά συναισθήματα, όπως έγινε με την πρόσφατη κρίση πανδημίας. Οι δράσεις αυτές μπορούν, επομένως, να γίνουν ψυχοπαιδαγωγικά εργαλεία αιχμής για σχολικούς ψυχολόγους, ειδικούς παιδαγωγούς και εκπαιδευτικούς, εργαλεία που μπορούν να ενεργοποιήσουν ή να καλλιεργήσουν τις ψυχοκοινωνικές δεξιότητες των παιδιών (Renata, 2013).

Σε κάθε περίπτωση βοηθούν τα παιδιά να αναγνωρίζουν και να εκτονώνουν τα συναισθήματά τους, μέσω των ταυτίσεων με τους ήρωες, και τις ψυχικές καταστάσεις που φανερά ή συγκαλυμμένα αυτοί βιώνουν. Με αυτό τον τρόπο, θεωρείται ότι κινητοποιούνται οι φανταστικοί και ψυχικοί τους μηχανισμοί, με αποτέλεσμα οι παρορμήσεις και τα αρνητικά/ τραυματικά ή αποδιοργανωτικά συναισθήματα να γίνονται αντικείμενο καλύτερης επεξεργασίας και να μην εκδραματίζονται με έναν «πρωτόγονο» ή επιθετικό τρόπο (Chouvier, 2002).

9. Επίλογος

Ηεπιβίωση των παραδοσιακών και σύγχρονων παραμυθιών με παρόμοιο, συναφές ή Héστω παραλλαγμένο περιεχόμενο, και η συγκίνηση που προκαλούν στα μικρά παιδιά ακόμη και σήμερα αποδεικνύουν ότι η δύναμή τους εκπορεύεται από το γεγονός ότι συνδέονται με συναισθηματικές δυναμικές και διεργασίες που είναι διαχρονικές και εκτός συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων ή ιστορικών γεγονότων. Οι εν λόγω δυναμικές και διεργασίες, παρά τις επιμέρους διαφορές μεταξύ τους ανά κοινωνίες και ανά τους αιώνες, αφορούν κυρίως στην ποιότητα των οικογενειακών σχέσεων, την αναπτυξιακή ψυχοκοινωνική πορεία του παιδιού (τα διάφορα τραύματα, ματαιώσεις, απογοητεύσεις ή προκλήσεις που αντιμετωπίζουν) και στο φανταστικό δυναμικό που τη συνοδεύει. Οι ήρωες πιθανόν να αλλάζουν, αλλά αν οι ιστορίες δεν αγγίζουν βαθύτερα ψυχικά στρώματα ή εσωτερικές συγκρούσεις και ζητήματα, τα παιδιά θα παραμείνουν «ασυγ-κίνητα» (χωρίς εσωτερική κίνηση), αναζητώντας την εκτόνωση με ένα ψυχαναγκαστικό τρόπο, όπως γίνεται με πολλά σύγχρονα παιγνίδια.

Ολοκληρώνοντας την πολύ σύντομη περιήγηση στο περιεχόμενο των ιστοριών και στην εφαρμογή τους ψυχοπαιδαγωγικής και ψυχοθεραπευτικής πρακτικής, θα επισημάνουμε ότι τα παραμύθια πραγματεύονται προβληματικές οι οποίες αφορούν στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει το παιδί στις βασικές σχέσεις του με τον περίγυρο (π.χ. με τους γονείς, τα αδέρφια κ.ο.κ.), καθώς και στα ζητήματα που συνδέονται με τη σεξουαλικότητα, τη συναισθηματική αυτονομία και κοινωνικοποίηση, την ένταξη του στον κόσμο των ενηλίκων, την ταυτότητα φύλου, τη διαχείριση αρνητικών ή τοξικών συναισθημάτων και αδυναμιών ή αδιεξόδων που μπορεί να βιώνει το ίδιο. Πρόκειται για βασικά υπαρξιακά και αναπτυξιακά ζητήματα που προκαλούν άγχος στο παιδί και στους γονείς και τα οποία είναι δύσκολο να γίνουν ευκόλως κατανοητά και αντικείμενο άμεσης επεξεργασίας στο πλαίσιο των οικογενειακών και κοινωνικών σχέσεων.

Σημείωση

1. Το κείμενο αφιερώνεται στην Ομότιμη Καθηγήτρια Αλεξάνδρα Ζερβού για την ιδιαίτερη αγάπη και το ενδιαφέρον της να συνδεθεί η ψυχολογία/ψυχανάλυση με τη λογοτεχνία και τα παιδικά αφηγήματα. Και βέβαια για την αγάπη και εκτίμηση που τρέφουμε, όλοι όσοι έχουμε συνεργαστεί μαζί της, για την ίδια και το έργο της.

Βιβλιογραφία

- Armstrong, P. (2013) *Neuroscience, Narrative, and Narratology. Poetics Today*.
<https://doi.org/10.1215/03335372-7558052>
- Bettelheim, B. (1977) *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*.
Vintage Books.
- Cattanach, A. (2003) *Θεραπεία μέσω παιχνιδιού*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Carr, A. (2016) *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology A contextual approach*. New York: Routledge.
- Chouvier, B. (2000) *Matière à symbolization. Art, création et psychanalyse*. Lausanne: Delachaux-Niestlé.
- Chouvier, B. (2006) *Objet et médiation dans la dynamique familiale. Le Divan familial*, 1(16), 61-75 <https://www.cairn.info/revue-le-divan-familial-2006-1-page-61.htm>
- Diel, P. (2017) *Le Symbolisme dans la mythologie grecque*. Paris: Payot.
- Diel, P. (2013) *Ce que nous disent les mythes*. Paris: Payot.
- Diel, P. (1980) *Symbolism in Greek Mythology: Human Desire and Its Transformations*.
Boulder: Shambala Eds.
- Dwivedi, K. N. (1997) *The Therapeutic Use of Stories*. London: Routledge.
- Eliade, M. (1998) *Myth and Reality*. Long Groves, IL: Waveland Press.
- Ferro, A. (2006) *Η Τεχνική στην Ψυχανάλυση των παιδιών το παιδί και ο Αναλυτής: Από τη σχέση στο συναισθηματικό πεδίο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Habermas, T. (2019) *Emotion and narrative: Perspectives in autobiographical storytelling*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammel, S. (2019) *Handbook of Therapeutic Storytelling Stories and Metaphors in Psychotherapy, Child and Family Therapy, Medical Treatment, Coaching and Supervision*.
New York: Routledge.
- Holmwood, C., Jennings, J. & Jacksties, S. (2022) *Routledge International Handbook of Therapeutic Stories and Storytelling*. New York: Routledge.

- Herrmann, B. & Lüdtke, J. (2023) A Fairy Tale Gold Standard. Annotation and Analysis of Emotions in the Children's and Household Tales by the Brothers Grimm. https://zfdg.de/2023_005 Doi 10.17175/2023_005
- Jung, C. G. (2000) *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του*. Αθήνα: Αρσενίδης.
- Karal M. A. & Wolfe P. S. (2018) Social story effectiveness on social interaction for students with autism: A review of the literature, *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 53(1), 44-58.
- Kelley-Laine, K. (2005) *Πήτερ Παν ή το Θλιμμένο Παιδί*. Αθήνα: Άγρα.
- Κουρκούτας, Η. (2009) Ψυχαναλυτική προσέγγιση των παραμυθιών και η χρήση των παιδικών ιστοριών στην ψυχοθεραπεία και την ειδική αγωγή. Στο Μ. Πουρκός (επιμ.), *Τέχνη-Ψυχολογία-Εκπαίδευση: Ο Ψυχοπαιδαγωγικός Ρόλος της Τέχνης* (481-521). Αθήνα: Τόπος.
- Κουρκούτας, Η., Βατ-Ορ, Μ., Χρηστίδης, Κ., Σταύρου, Π. (2017) Ένα πρόγραμμα συμβουλευτικής παρέμβασης και εικαστικών τεχνικών (Art therapy) για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας παιδιών με ΕΕΑ/διαταραχές. Στο Η. Κουρκούτας (επιμ.). *Σχολική Συμβουλευτική και Παρεμβάσεις για Παιδιά με Διαταραχές* (463-501). Αθήνα: Πεδίο.
- Kourkoutas, E. (1995) La question paternelle dans le Prométhée enchainé et ses rapports au processus de séparation-individuation, Paper presented at the International Conference on "Adolescence", ULB, Brussels.
- Manier, D. (2105) Using Bibliotherapy to promote students' adjustment in Schools. In E. Kourkoutas & A. Hart (Eds.). (2015). *Innovative practices for children and adolescents with psychosocial difficulties and disabilities* (582-596). Cambridge Scholar Publications.
- McGill R. J., Baker D., Busse R. T. (2015) Social story interventions for decreasing challenging behaviours: A single-case meta-analysis 1995-2012. *Educational Psychology in Practice*, 31(1), 21-42.
- Mendoza, K. & Bradley, L. (2021) Using storytelling for counseling with children who have experienced trauma, *Journal of Mental Health Counseling*, 43(1), 1-18.
- Moulla, Z. (2020) A systematic review of the effectiveness of art therapy delivered in school-based settings to children aged 5–12 years, *International Journal of Art Therapy*, 25(2), doi.org/10.1080/17454832.2020.1751219
- Reneta, A. (2013) Digital Narrative Counselling: Counselling Children through Storytelling, *Journal of Graduate Studies in Education*, 5(1), 17-20.
- Ρουμελιώτη, Β. (2022) « Μίλα». Αθήνα: Πάπυρος.
- Ρουμελιώτη, Β. (2018) «Μην πας φωκάκι!». Αθήνα: Πάπυρος.
- Smith, C. (2003) *Κοινωνικές Ιστορίες: Απο τον σχεδιασμό στη γραφή. Πρακτικές παρεμβάσεις στον αυτισμό*. Αθήνα: Κωνσταντάρας.

Tisseron, S. (2012) *Οικογενειακά μυστικά*. Αθήνα: Αρμός.

Vitalaki, E., Kourkoutas, E. & Hart, A. (2017) Building inclusion and resilience in students with and without SEN through the implementation of narrative speech, role play and creative writing in the mainstream classroom of primary education, *International Journal of Inclusive Education*, <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1427150> Francis/Taylor

von Franz, M. L. (197) *An Introduction to the Psychology of Fairy Tales*. New York: Springer.